

УДК 391

Synowiec Aleksandra

*PhD in Sociology, Assistant Professor,
Silesian University of Technology,
Gliwice, Poland,
aleksandra.synowiec@gmail.com;*

Marcin Zybała

*Eastern Initiatives Institute,
Cracow, Poland,
marcin.zybała@iwi.org.pl*

**HERITAGE CONSERVATION, EDUCATION, INTERCULTURAL
DIALOGUE: FUNCTIONS OF LEMKOS, ROMA AND TATARS CREATIVE
ACTIVITY IN CONTEMPORARY POLAND**

The purpose of presented study «Heritage conservation, education, intercultural dialogue: functions of Lemkos, Roma and Tatars creative activity in contemporary Poland» is to discuss contemporary functions of creativity among an ethnic minority groups on the basis of the research material collected in nationwide research project «Creative activity of ethnic minorities in Poland on the edge of XX and XXI centuries», conducted by Eastern Initiative Institute, Cracow, Poland. This paper is based on qualitative empirical data collected through individual interviews conducted among respondents of ethnic origin. In the course of field research with artists of ethnic origin 26 individual interviews were conducted: 10 with artists of Lemko origin, 14 with Roma artists and cultural activists and 2 artists from Tatar community. – The empirical contribution involves analysis of those 26 interviews with people representing different areas of artistic output and cultural activities. The central category of this study is creative work of ethnic minorities as a means of cultural content transmission and identity preservation. Results: creative activity not only allows for maintaining social ties, which are the foundation of ethnic identity, but also stands for a number of other functions. Based on empirical data derived from conducted by the Institute of Eastern Initiatives nationwide field research, the role and functions of creative activity of minorities in the context of cultural heritage preservation, education and establishing intercultural dialogue are discussed. Conclusions: referring to empirical data as well as classical studies of ethnic issues, the role of art and creative activity in minority groups is discussed. Analyzing cases mentioned below, a conclusion is drawn, that art and creative activity plays dominative role in preservation of ethnic minorities culture, as well as in development of intercultural dialogue.

**ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ, НАВЧАННЯ, МІЖКУЛЬТУРНИЙ
ДІАЛОГ: ФУНКЦІЇ ТВОРЧОСТІ ЛЕМКІВ, ЦИГАН (РОМИ) І ТАТАР
У СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ**

Key words: ethnic minorities, creative activity, heritage preservation, intercultural dialogue, education.

Синовець Олександра, кандидат соціологічних наук, доцент, Сілезький технологічний університет, Глівіце, Польща;

Марцин Зибан, Інститут східних ініціатив, Краків, Польща

Збереження спадщини, навчання, міжкультурний діалог: функції творчості лемків, циган (роми) і татар у сучасній Польщі

Мета представленої дослідження: обговорити сучасні функції творчості серед етнічних меншин на основі дослідницьких матеріалів, зібраних у загальнонаціональних дослідженнях у рамках проекту «Творча діяльність етнічних меншин в Польщі на рубежі ХХ–ХХІ ст.», проведеного Інститутом східних ініціатив з Кракова (Польща). Дана стаття заснована на якісних емпіричних даних, зібраних у результаті індивідуальних інтерв'ю, проведених серед респондентів етнічного походження. У ході польових досліджень з художниками етнічного походження було проведено 26 індивідуальних інтерв'ю: 10 – із художниками лемківського походження, 14 – з художниками з ромської етнічної групи і 2 – з художниками з татарської громади. Емпіричний внесок включає аналіз цих 26 інтерв'ю з людьми, що представляють різні галузі художньої творчості і культурної діяльності. Центральна категорія цього дослідження: творчість етнічних меншин як засіб передачі культурного контенту і збереження ідентичності. Результати: творча діяльність не тільки дозволяє підтримувати соціальні зв'язки, що становлять основу етнічної ідентичності, а й виступає за ряд інших функцій. На основі емпіричних даних, отриманих за результатами загальнонаціональних польових досліджень Інституту східних ініціатив, обговорюється роль і функції творчої діяльності меншин в контексті збереження, освіти та налагодження міжкультурного діалогу в області культурної спадщини. Висновки: посилюючись на емпіричні дані, а також на класичні дослідження етнічних проблем, обговорюється роль мистецтва і творчої діяльності в групах меншин. Аналізуючи випадки, зазначені нижче, робиться висновок, що мистецтво і творча діяльність відіграють домінуючу роль у збереженні культури етнічних меншин, а також у розвитку міжкультурного діалогу.

Ключові слова: етнічні меншини, творча діяльність, збереження спадщини, міжкультурний діалог, освіта.

Сыновец Александра, кандидат социологических наук, доцент, Силезский технологический университет, Гливице, Польша;

Марцин Зибан, Институт восточных инициатив, Краков, Польша

Сохранение наследия, обучение, межкультурный диалог: функции творчества лемков, цыган (ромы) и татар в современной Польше

Цель представленного исследования: обсудить современные функции творчества среди этнических меньшинств на основе исследовательских материалов, собранных в общенациональных исследованиях в рамках проекта «Творческая деятельность этнических меньшинств в Польше на рубеже XX–XXI вв.», проводимого Институтом восточных инициатив из Кракова (Польша). Данная статья основана на качественных эмпирических данных, собранных в результате индивидуальных интервью, проведенных среди респондентов этнического происхождения. В ходе полевых исследований с художниками этнического происхождения было проведено 26 индивидуальных интервью: 10 – с художниками лемковского происхождения, 14 – с художниками из ромской этнической группы и 2 – с художниками из татарской общины. Эмпирический вклад включает анализ этих 26 интервью с людьми, представляющими различные области художественного творчества и культурной деятельности. Центральная категория этого исследования – творчество этнических меньшинств как средство передачи культурного контента и сохранения идентичности. Результаты: творческая деятельность не только позволяет поддерживать социальные связи, составляющие основу этнической идентичности, но и выступает за ряд других функций. На основе эмпирических данных, полученных по результатам общенациональных полевых исследований Института восточных инициатив, обсуждается роль и функции творческой деятельности меньшинств в контексте сохранения, образования и налаживания межкультурного диалога в области культурного наследия. Выводы: ссылаясь на эмпирические данные, а также на классические исследования этнических проблем, обсуждается роль искусства и творческой деятельности в группах меньшинств. Анализируя случаи, указанные ниже, делается вывод, что искусство и творческая деятельность играют доминирующую роль в сохранении культуры этнических меньшинств, а также в развитии межкультурного диалога.

Ключевые слова: этнические меньшинства, творческая деятельность, сохранение наследия, межкультурный диалог, образование.

Wprowadzenie. Niniejsze rozważania stanowią próbę spojrzenia na mniejszości etniczne z perspektywy działalności twórczej jako sposobu transmisji treści kulturowych. Twórczość okazuje się trafną kategorią analityczną ponieważ umożliwia podtrzymywanie więzi grupowej, która jest fundamentem tożsamości etnicznej [1, 57], a także pełni szereg innych funkcji. W tym kontekście twórczość jest przede wszystkim niezwykle ważną formą uzewnętrznienia tożsamości etnicznej. Sposób definiowania twórczości w perspektywie jej roli kulturotwórczej będzie się

znacznie różnił od terminologii przyjętej na gruncie estetyki. Twórczość w tym przypadku rozumiana jest przez pryzmat teorii praw kulturowych (*cultural rights*), tzn. jako ideowy i materialny przejaw wspólnoty wartości, na której swe funkcjonowanie opiera każda grupa społeczno-kulturowa [2]. Powyższa definicja twórczości pozwoliła objąć badaniami nie tylko twórców profesjonalnych i twórców ludowych, ale także wszystkich działających w sferze kultury – muzealników, animatorów kultury, przewodników, organizatorów warsztatów etc. Autorów koncepcji interesowała kulturotwórcza, nie zaś estetyczna funkcja twórczości. W ramach projektu «Działalność twórcza mniejszości etnicznych na przełomie XX i XXI wieku» przeprowadzono między innymi 26 wywiadów nieustrukturalizowanych standaryzowanych z twórcami wywodzącymi się z mniejszości etnicznych – 10 z przedstawicielami mniejszości łemkowskiej, 14 z twórcami pochodzenia romskiego i 2 wśród społeczności polskich Tatarów. Rozmówcy reprezentują różne dziedziny twórczości – muzykę, rzemiosło, poezję, fotografię, publicystykę, animację kultury, sztuki plastyczne czy taniec. Część twórców rozwija swoje zainteresowania w obszarze więcej niż jednej dziedziny. Najczęściej wskazywanym obszarem twórczości jest muzyka – śpiew, taniec, grę na instrumentach. Wśród twórców romskich ten rodzaj aktywności twórczej podejmuje aż 12 z 14 rozmówców; muzyka etniczna inspirowała twórczość aż 6 z 10 twórców pochodzenia łemkowskiego. Warto zwrócić uwagę, że kategoria *animacja kultury i działalność organizacyjna*, która nie mieści się w pojęciu twórczości w sensie estetycznym, obejmuje ponad 45 % wszystkich rozmówców (12 osób). Świadczy to o dużym zaangażowaniu rozmówców w starania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego i stanowi asumpt do rozważań na temat roli działalności twórczej w środowiskach mniejszości etnicznych w Polsce. W rozważaniach na temat socjologicznego obrazu sztuki Marian Golka podkreśla, że decydującym kryterium definiującym twórczość nie musi być *obecność nowości*, «lecz jej doniosłe skutki – słowem, musi być ona wartością posiadającą znaczenie społeczne, a tylko wtedy jest za taką uznana, jeśli jest propozycją rozwiązującą jakieś zadania czy zaspokajającą jakieś potrzeby» [3, s. 63]. Z analizy wypowiedzi twórców biorących udział w badaniu wyłaniają się główne funkcje twórczości: twórczość przede wszystkim służy zachowaniu tradycji i kultury grupy etnicznej, pozwala przybliżyć kulturę mniejszości innym oraz jest narzędziem budowania mostów pomiędzy różnymi grupami. Prezentowany szkic ma na celu omówienie społecznej wartości twórczości w środowiskach mniejszości etnicznych w kontekście zachowania dziedzictwa kulturowego, edukacji i nawiązywania dialogu międzykulturowego.

Zachowanie dziedzictwa kulturowego, edukacja, dialog – funkcje twórczości w świetle wywiadów. Czemu służy twórczość i działalność twórcza w środowiskach mniejszości etnicznych? W świetle przeprowadzonych wywiadów, twórczość pełni w pierwszej kolejności funkcję kulturotwórczą – wynika to z silnego

**ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ, НАВЧАННЯ, МІЖКУЛЬТУРНИЙ
ДІАЛОГ: ФУНКЦІЇ ТВОРЧОСТІ ЛЕМКІВ, ЦИГАН (РОМИ) І ТАТАР
У СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ**

związku pomiędzy tożsamością etniczną a charakterem i treścią twórczości. Wszyscy rozmówcy dostrzegają wpływ pochodzenia na twórczość. W większości przypadków rezultatem jest sięganie do motywów etnicznych, tradycyjnych brzmień, pieśni, odtwarzanie lub przetwarzanie kanonu kultury etnicznej, a zatem «profil» twórczości jest zdeterminowany świadomością pochodzenia. Co ciekawe, wśród twórców znaleźli się także tacy, którzy nie czerpią inspiracji z przynależności etnicznej bowiem ich twórczość ma charakter uniwersalny, nie mniej jednak przyznali, że świadomość korzeni ma znaczenie dla ich działalności twórczej. Jak podkreśla jedna z respondentek: *Muszę myśleć kategoriami romskimi, a jak przekładam, jest już inna melodia – bo staram się przetłumaczyć tekst. Treść jest ta sama, ale melodii już nie ma* [R 1]¹.

Radość tworzenia i możliwość ekspresji jest dla rozmówców bardzo istotna, aczkolwiek jednym z dominujących aspektów postrzegania twórczości jest jej szczególna misja – ochrona oraz reprodukcja dziedzictwa kulturowego. *Twórczość jest drzwiami do kultury* [R4]. Działalność twórcza pozwala ocalić dawne zwyczaje i pozwala zachować ciągłość pokoleniową – *My w swoim zespole kultywujemy tradycje naszych przodków* [Ł 1]. Dzięki twórczości możliwy jest przekaz kultury – *Inspiracją jest to, żeby przetrwała tradycja romska, że przekazać dzieciom i młodzieży, żeby to oni podtrzymywali jak najdłużej się da* [R 10]. W tym kontekście ważna jest także rola twórcy dla zachowania dziedzictwa kulturowego – *Myślę, że trzeba cały czas o tym przypominać i taka jest właśnie nasza rola, myśleć. Sami sobie musimy o tym przypominać, dbać o to, pielęgnować* [Ł 2]. Twórczość jest tym obszarem, który umożliwia uzewnętrznienie tożsamości etnicznej i dziedzina, dzięki której przejawy kultury etnicznej mogą trwać – *jak nie będzie twórców, to nie będzie kultury* [Ł 7]. Twórczość bywa definiowana przez samych rozmówców w kategoriach raczej kulturotwórczych niż estetycznych: *staramy się po prostu coś robić, żeby promować to nasze środowisko, naszą kulturę, taniec i śpiew właśnie w języku tatarskim (...)* *Bezpośrednio ani ja nie tworzę, ani z tego co mi wiadomo żadna z moich koleżanek i kolegów nie para się taką dziedziną ale myślę, że my poprzez swoją działalność, można byłoby nas określić jako twórców* [T 1].

Rola, jaką pełni twórczość w zapobieganiu utracie depozytu kultury etnicznej pojawia się głównie w wypowiedziach twórców pochodzenia łemkowskiego. Dla rozmówców z tej grupy szczególnie ważny jest proces transmisji treści kultury i zastępowalność pokoleń. *To jest wiązanie narodu przez kulturę. Trzeba o tym pamiętać. Jak wszyscy zapomnimy, to jesteśmy biedni* [R 2]. Twórczość może także sprzyjać krystalizowaniu się tożsamości: *dzięki temu zespołowi* [Zespół Pieśni i Tańca «Kyczera»], *świadomość tych ludzi, takich nie do końca zdecydowanych, nie do końca*

¹ Oznaczenia respondentów: [Ł] – twórca łemkowski, [R] – twórca romski, [T] – twórca tatarski i numer wywiadu.

takich określonych, jakby się narodziła. Albo odbudowała [Ł 5]. Bardzo istotną składową kulturotwórczej funkcji twórczości jest wykorzystanie języka etnicznego mniejszości. Poezja i pieśni badanych Łemków i Romów są tworzone i/lub odtwarzane w językach rodzimych. *Zespoły lemkowski śpiewają po lemkowski. Nie śpiewają po ukraińsku, chociaż ludowe piosenki różne są, ale nie śpiewają w języku polskim tylko lemkowski* [Ł 7]. Ponadto działalność twórcza sprzyja swoistemu „odświeżeniu” kultury etnicznej – nowe aranżacje, wplatanie etnicznego przekazu w nowoczesne brzmienia, tworzenie nowych utworów w oparciu o tradycyjne inspiracje pełni funkcję kulturotwórczą, nie zamyka kultury lemkowskiej w przysłowiowym skansenie [Ł 7].

Drugą funkcją twórczości, na którą wskazują rozmówcy jest edukacja – zarówno edukowanie społeczności etnicznych, jak i szerszych kręgów odbiorców. Rola twórczości jako nośnika wiedzy jest doceniana przez twórców wywodzących się ze wszystkich trzech grup etnicznych. W wywiadach bardzo często powraca kwestia negatywnych stereotypów towarzysząca mniejszościom etnicznym. Źródłem stereotypizacji w przypadku Tatarów jest religia i uproszczone skojarzenie «islam równa się terroryzm» – *my doświadczyliśmy różnego rodzaju dyskryminacji. Nie jest tak różowo. I nie było tak różowo. W tej chwili może jest o wiele lepiej, ale nie było tak fajnie kiedyś. Słyszałam różne wyzwiska na swój temat* [T 1]. Kultura natomiast jest płaszczyzną niwelującą stereotypy, pokazującą piękno różnorodności, ale i wspólny los: *zespół dziecięco-młodzieżowy Buńczuk występuje i spotyka się z wielką życzliwością, którzy dostrzegają z wielkim zaskoczeniem, że przecież to Polacy, ale przecież to Tatarzy i to się jedno z drugim nierozzerwalnie łączy. I ciekawe że społeczność tatarską wyróżniają takie trzy rzeczy: tatarskość, muzułmaństwo i polskość. To jest niezwykle zaskakujące. Ale spotykamy się z wielką życzliwością ludzi* [T 2]. Stygmatyzacji społecznej doświadczają także Romowie – *Bycie Romem to ciągła walka o swoje dobre imię* [R 5] – w działalności twórczej dostrzegając najbardziej skuteczny sposób eliminowania negatywnego obrazu tej grupy. *Twórczość to jest pokazanie kultury, uświadomienie* [R 10]. Przez pryzmat sztuki i artystów można spojrzeć na mniejszość romską z perspektywy nie obciążonej stereotypowym myśleniem: *Można mówić o Romach, którzy coś osiągnęli. Charlie Chaplin był Romem, a mało kto o tym wie. Można nawiązywać do tej kultury w różnych aspektach, dzięki temu będzie ona bliższa ludziom. Ludzie boją się tego, czego nie rozumieją. Nie rozumieją kultury romskiej, więc się jej boją i nie chcą w to wnikać. A kiedy poznają tę kulturę, mogą przełamać stereotypy i poznać ich od innej strony* [R 4]. Działalność twórcza służy temu, aby *ksenofobia i stereotypy o Romach zagięły* [R 12]

Twórczość jest dziedziną, dzięki której przedstawiciele różnych kultur mogą poznawać się nawzajem i redukować utarte, często negatywne schematy [R 5]. Tym

samym twórcą ma do spełnienia wyjątkową rolę w kreowaniu wizerunku grupy jako swoisty ambasador swojego środowiska: *Gdy zapraszają nas do różnych środowisk (...) staramy się pokazać od tej dobrej strony, czyli od twórczej. Żeby powiedzieć ludziom, że to są tacy sami ludzie jak wszyscy* [R 1]. Koncerty, festiwale, przeglądy twórczości, konkursy występy są okazją do «oswojenia» inności: *Romowie mają we krwi muzykę, sztukę. Warto pokazywać ich w jak najlepszym świetle, żeby promować tę kulturę i pokazywać, że potrafią to, co inni ludzie, tylko są po prostu innej narodowości* [R 2]. Jedna z rozmówczyń explicite definiuje powinność twórcy: *Zadaniem twórcy jest edukować społeczeństwo* [Ł 10].

Zachowanie dziedzictwa kulturowego i edukacja to nie jedyne funkcje twórczości w opinii badanych. Twórczość sprzyja budowaniu dialogu międzykulturowego i postawy szacunku dla odrębności kulturowej. Jeden z rozmówców romskich definiuje to zjawisko bardzo poetycko: *Muzyka łagodzi obyczaje, rozmiękcza wszystkie serca. Jak zapłonie takie ognisko cygańskie, które płonie i daje ciepło i do tego ogniska wszyscy mają prawo przyjść i ogrzać się – to wtedy wiąże ludzi, łączy. Wspólne jakieś śpiewane piosenki. Wtedy się otwiera serce każdego człowieka. Nas się poznaje wtedy i widzi się w nas piękno, nie stereotypy, tylko piękno* [R 11]. Metafora ogniska obecna jest także w wypowiedziach twórców łemkowskich – *Nic tak nie łączy, jak kultura (...). Przy ognisku stają obok siebie Łemkowie, katolicy, grekokatolicy, prawosławni, Ukraińcy i śpiewamy piosenkę (...). I ta kultura jest ponadczasowa* [Ł 4]. «Działalność twórcza i kulturalna pozwala widzieć i dostrzegać więcej, dzięki temu kształtując postawy szacunku dla innych, i to jest wielkie bogactwo» [Ł 6]. Twórczość zawsze służy dialogowi [Ł 10]» [4, s. 115]. Rolę twórczości jako skutecznego instrumentu w kształtowaniu dialogu międzykulturowego dostrzegają także przedstawiciele środowiska polskich Tatarów: *Ona przelamuje stereotypy, jakieś takie bariery, myślę, że obawy, bo jednak to co się dzieje na świecie nie pozostaje bez wpływu, też na myślenie tutaj Polaków. Może nie tyle o Tatarach co o Muzułmanach. A my jesteśmy Muzułmanami, tak że pokazywanie tego, że jesteśmy tak samo normalnymi ludźmi, Polakami, rozmawiamy tutaj po polsku, jesteśmy patriotami* [T 1]. Zrozumienie i akceptacja są pochodną rozpowszechniania kultury mniejszości: *dzięki muzyce jesteśmy bardziej tolerowani. Spotkałem tysiące ludzi, którzy nie znali Cyganów, a przez naszą muzykę pokochali nas* [R 11]. Twórczość znosi przeszkody służące wykształceniu postawy wzajemnego szacunku. *Dialog jest możliwy, ponieważ on się odbywa bez tych oddzielających ludzi granic, które gdzieś się tam na innym poziomie barykaduje, często bardzo wrogo czy jakoś inaczej. W twórczości one nie istnieją* [Ł 9]. Kultura to język porozumienia. Jako podsumowanie mogą posłużyć słowa jednego z rozmówców: *Kultura to jest najlepszy język do kontaktów międzyludzkich* [Ł 6].

Wnioski. Omówiony fragment materiału badawczego ukazuje funkcje twórczości w podtrzymywaniu więzi grupowej i tożsamości etnicznej w środowiskach twórców wywodzących się z mniejszości etnicznych. Respondenci podkreślają społeczne znaczenie – zachowanie dziedzictwa kulturowego, transmisja treści kultury, integracja środowiska, edukacji i budowanie dialogu międzykulturowego. W obliczu głębszych przemian zachodzących w kulturze – np. zaniku kultury ludowej (w przypadku Łemków), zmiany trybu życia z koczowniczego na osiadły (w przypadku Romów) twórczość i działalność kulturalna bywa oprócz języka i religii ostatnim obszarem manifestowania tożsamości. Tym samym szerokie pole definiowania twórczości w myśl praw kulturowych pozwala uchwycić wszystkie formy aktywności a sferze kultury, które przyczyniają się do ciągłości przekazu kulturowego, wspierają krystalizowanie się tożsamości, chronią dziedzictwo kulturowe żyjących w Polsce Łemków, Romów i Tatarów.

Bibliografia:

1. Mucha J., *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne.*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2005.
2. Jaskuła S., Korporowicz L. (red.), *Współczesna przestrzeń tożsamości, „Politeja: Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ” nr 20_2*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2012.
3. Golka M., *Socjologiczny obraz sztuki*, Wydawnictwo Ars Nova, Poznań 1996.
4. Synowiec A., *Współczesna twórczość Łemków w Polsce*, [w:] red. Słomian A., Zybala M., *„Działalność twórcza mniejszości etnicznych w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Instytut Wschodnich Inicjatyw, Kraków 2016, dostęp online: <http://proetno.iwi.org.pl/m/155-RAPORT>, (dostęp z: 15.01.2016).

© Synowiec A., Zybala M., 2018